#316

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Müdür — Editor
Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

CİLD — VOLUME : VI
CÜZ — PARTS : 3 - 4
1976

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL
1976

Taşköprü-zâde ve ilmî görüşleri

II.

M. Tayyib GÖKBİLGİN

Mevzuât al-ulûm'un ikinci mukaddimesi müteallim, yâni, öğrencinin vazifeleri ve öğrencilik şartlarını bildirmektedir. Bu konuda eski Yunan filosoflarının Aristo, Sokrat, Eflâtun'un söylediklerini nakleden müellif, düşüncelerini şöyle ifade etmektedir : «ta'allüm-i hikmet etmeye azimet ve niyet eden kimseye lâyık oldu ki tâze civân ve fârigülkalb v'el-cenân olub sahihülmizâc ola ve dünyevî lezzât idrâkine iltifat eylemeye ..ve ilme muhabbeti bir mertebe ola ki ilim üzerine bir nesneyi tercih ve ihtiyâr edip anın erbâbı ile yâr olmıya, kelâmında sıdkın gayrını söylemeye...»

Müellifimiz bu konuda 10 şart olduğunu bildirir ki önemlilerini şöyle sıralayabiliriz :

— nefsini kötü ahlâktan uzak tutup, güzel ahlâk ile doldurmalıdır.

— Ömrünün sonuna kadar öğrenmeyi kendine şiâr etmelidir :

اطلبوا العلم من المهد الى اللحد

— Üstadlardan nasihatleri temiz ve insanlar arasında iyi adı bulunan bir kimseyi seçmelidir. Hatta, üstad bulmak için uzak diyarlara seyâhat edilmelidir. Zira, üstadı «âlim-i celîl» ise öğrencinin dahi celâlet-i kadrine delîl olur. Ancak, bu vasıfta bir üstadı bulduktan sonra, ona itimad etmekle beraber, «ilim üzerine tekebbür ve muallim ve üstad üzerine ta'azzum ve tecehlüm eylememelidir. Çünkü ilim, kibirli bir adam düşmanıdır. O halde, ilim tahsilinde alçak gönüllülük gereklidir. Öte yandan, öğrenciye lâzım olan şey, tabiatinin kuvvetine inanmak ve zihninin açıklığına güvenmek olup hasret ve nedâmet ile ilimden mahrum ve cehâlet vasfı ile tavsif edilmemiş olmaktadır ki, العلم فى الصدور لا فى السطور bunun için söylenmiştir.

Üstada saygıyı belirtmek için irşâd edilen birçok beyitler vardır ki, bunlardan birini bir örnek olarak buraya nakledelim :

Arapçası

رأيت أحق الحق حق المعلم واصيه حفظاً على كل مسلم
لقد حق أن يهدى اليه كرامة لتعليم حرف واحد الف درهم

Türkçesi

Hukukun âzamıdır hakk-ı üstad
Riâyet eyle hakkın etme iptâl
Anın bir harfi tâlim ettiğine
Ivaz olmaz verirsen nice bin mâl

ve dahi gerektir ki, öğrenci (tilmîz), üstadının küçük taraflarını tecessüs etmemeli ve kusurlarını araştırmamalıdır.

Öğrenci, çeşitli ilimlerin herbirine bir dereceye kadar âşinâ, gaye ve maksatları ile metodlarına vakıf olmaları gereklidir. Ömür müsaade eder, imkânlar da uygun düşerse bunları öğrenmeğe başlamak ve her birinde bilgi sahibi olmak doğrudur. Zira, bütün ilimler birbirine yardımcı olmak ve bir kısmı diğerine bağlı ve bitişiktir. Şurası da unutulmamalıdır ki, bir ilmi öğrenmeye başladıktan sonra, onu iyice hazmedip kuvvetlendirmedikçe diğerine rağbet ve ihtimam eylememek gerekir; tâ ki, birbirine karıştırıp hiç birisini lâyıkıyle anlamaktan âciz olmaya... bâzıları vardır ki, ilmin bir kısmına meyil gösterir, bir kısmına düşmanlık... bundan çekinmek lâzımdır. Bu konuda şu söz söylenmiştir.

الناس اعداء لما جهلوا

yâni halk câhili olduğu şeyin düşmanıdır.

Müellifimiz, bâzı fâzıl kadılardan duyduğu şu olayı nakletmektedir : Bunlar yaşlılık hengâmında hendese şekillerini öğrenmek istemişler, sebebi sorulduğu vakit şu cevabı vermişlerdir : «Gördüm ki, faydalı bir ilimdir, korktum ki, cehâlet sebebiyle ona düşmanlık göstereyim». Kezâ, yine bir kısım fâzıl kimseler şu noktayı belirtmişlerdir» bize kitaplarında şüphe ve tereddüdü uyandıran âlimlerin geçmişlerine şükreylemek lâzımdır; zira ilimlerde münâzara ve mubahasa etmekte bizim hatırımızı tahrik eder kimselerin vücuduna anlar sebep olmuşlardır». Bazıları bilmedikleri ilimleri zemmetmişlerdir. Meselâ Mantık ilmi, bütün ilimlerin aslı ve dayandığı ilim olduğu, zihinlerin ve anlayışın miyârı bulunduğu halde onu zemmedenler ve küçük görenler olmuştur. Nitekim Ebû Hayyân, Baha adlı tefsirinde, şu olayı nakletmektedir : Endülüs'de yaşayan man-

tık ilmi müntesipleri, fakihlerin savlet ve hücumlarından çekindikleri için sırlarını saklarlar ve mantık ilmi hakkında diye bahsederek ibareyi değiştirirlerdi. Hatta bâzı vezirler oğullarına mantık ilminden bir kitap satın almak istediklerinde fukahanın korkusundan gizlerlerdi. Bâzı kimseler de hikmet ve felsefe ilimlerini genellikle zemmederler ve bunların iyi ve kötü yanlarını anlamadan düşman kesilirler. İlm-inücumu veyâ «makalât-ı sûfiyye-i muvahhidîn»i zemmedenler, bunları mülhidlerin beyanları ile bir tutanların da bulunduğunu hatırlamak gerekir. Özetle denebilir ki, ilimlerin kadrini inkâr ve sâdece baba ve dedeleri taklid ederek onların bir kısmını zemmeylemek doğru değildir. «Bir ilim nefsinde her ne mertebe mefhumu olsa yine sâhibi nef'inden bilkülliye mahrum olmaz». Bu konudaki başka bir gerçeği de şöylece dile getirmek mümkündür :» edille-i akliye ve şevâhid-i nakliye ile sâbit olan ilim verâsında bir mertebe-i yakîn dahi vardır ki, ona riyâzat ve mücâhede erbabı olan kerâmet ve müşâhedeler sâhipleri, yâni, sûfiyye tâifesidir».

Öğrenci, akrânı ve arkadaşları ile müzakere, mubahase ve münâzaralar yapmalıdır. İlmin bir bitki olup yetişmesi ve gelişmesinin ders suyu ile mümkün olacağı hakkında meşhur bir söz vardır. Münazaradan maksat doğruyu, gerçeği bulmak olup, hiç bir suretle «teffahur-ı asabiyye ve heyecân-ı kuvvet-i gazabiyye için olmamak» gerektir. Aslında münazara bir müşavereden başka bir şey değildir. Her konuda müşavere ise doğruyu meydana çıkarmak içindir. Bir saatlik münazarının bir aylık mütalâadan hayırlı olduğunu söylemişlerdir; ancak selâmet-i hâl ile olmalıdır. Talib-i ilme gerekli olan şey, bütün zamanını ilimlerin inceliklerini teemmül etmek, onu âdet hâline getirerek zahmetine tahammül eylemektir. Bu yüzden « تأمل تدرك » demişlerdir ki, teemmül eyle ve neticede maksudunu idrâk edesin!

Öğrenci için önemli olan, hergünün çalışma konusunu yarına ertelememek ve gayret ve ihtimamda kusur göstermemektir. Şöyle bir söz de vardır : «cidd u himmet insana iki cenah gibidir ki anınla şevâhik-i kemâlâta tayrân eder». Öğrenciye vâcib olan bir husus da «her istinbâtt ettiği, yâni, hüküm ve mânâ çıkardığı şeyleri, yahut, duyduğu faydaların hepsini bir yere yazmak ve kaydetmektir. Zira ilim bir sayd (av) ve onu yazmak da dâm ve kayd (bağ ve tuzak) farzedilmiştir. Ancak, ilim hâtırda sâbit ve ber-karar olandır, yoksa, defterlerin sahifelerinde kaydedilip en küçük bir bahâne ile firar eden değildir. Onu evrak üzerinde tesbitten maksat nisyân zamanında müracaattır. Nitekim şâir şöyle demiştir :

«Hıfz edip cümle ulûmu olmasan hazır-cevap
nef'i yoktur her ne denlü eylesen cem-i kitap
Hoş mudur bir meclise cehlinle sen hâzır olup
Diyesin kim hânede kodum ulûm-ı bî-hesap»

Bu konuda şu söz de meşhurdur :

Öğrenci, ilmin şeref ve mânâsını bilmeli ve istidlâlî ilimlerde delîl ve kurbanlarının muhkemlik derecesini anlamalıdır. «Zirâ ilmin şerefi ya semeresinin şerefi iledir ve yahut delillerinin kuvvet ve istihkâmı iledir». Birinciye misâl din ilm,i ikinciye ise tıp ilmidir; bunları hesap, ve nucum gibi ilimlerin birbirlerinden eşref sayılmaları «isbât-ı yakîn ile müddeâyı tâyin» keyfiyeti ile kıyaslanarak ölçülür.

Mevzuât-al-ulûm'un üçüncü mukaddimesi muallimin, öğretmenin vazifelerini belirtmektedir. Bu vazifeleri an olarak tesbit eden müellif, birinci vazifesinin, öğretmenin Tanrı için (لوجه الله) yapılması olduğunu, riyâ ve gösteriş, ya da, mevki ve itibar elde etmek için olmaması gerektiğini söylemektedir. Taşköprü-zâde'ye göre ilim mal gibidir. Birinci hâl iktisâptır, onu elde etmektir; ikinci hâl iddihârdır, yâni, bir arada toplamaktır, biriktirmektir. Üçüncü hâl ise «nefsine ve gayre infaktır» yâni kendisini ve başkalarını beslemek, geçindirmektir; bu hâl en şerefli hâldir. İlim de öyledir : Önce, elde etmek, istifade eylemek ve terakki isteği ziyâde olmaktır. Sonra, iâde, tekrar ve intifâ hâlidir ki, bunun gereği tahsil edilen ilimde tefekkürdür. Daha sonraki hâl ise, öğretmek, ifâde ve anlatmaktır ki, bu hâl de en şereflidir. İşte bu zamanda ilim, bir güneş gibi parlar, nefsine ve başkalarına ziyâ ve nur saçar.

Öğretmenin ikinci vazifesi, öğrencisini evlâdı gibi tanıması ve ona itibar etmesidir.

Müellif Hazret-i Peygamberin bir sözünü « انما انا لكم مثل الوالد لولده » «benim size merhamet ve şefkatim bir babanın oğluna sevgisi derecesindedir», buna delîl göstermekte olup, veled-i ilâhinin veled-i sulbîden daha sevgili olduğunu belirtmektedir. Bununla üstad hakkının peder hakkından daha çok ve daha büyük olduğunu anlatmak istemiştir. Zirâ, ona göre, «Üstad sebeb-i hayât-ı bâkiye ve peder sebeb-i hayât-ı fâniyedir».

Öğretmenin üçüncü vazifesi, Peygamberi örnek olarak, ilim feyzini saçmak için ücret talep etmemekte üstad, şâkirdlerin mâl, para karşılığı değil, rıfk, tevâzu ve muhabbet ile fazl ve kemâl tâlim etmeli, hattâ, bunların içlerinde fakir ve garip olanları kendisine daha yakın görmelidir.

Müellif, bu konuda İsâ Peygamberin şu sözünü de bir kanıt olarak zikretmektedir : «Zümre-i ulemâ, dîne devâ ve mâl dîne maraz ve dâ'dır, bir kimse ki, kendisine cer ve celb-i dâ' eyleye, gayre nîce devâ' eder».

Öğretmenin dördüncü vazifesi, Müellifin ifâdesiyle, «müteâllime ahlâk-ı reddiyesinden incirâr hâsıl olmağa sebep olan nush ve pendde bahl eylemeye, belki kâh târîz ve kâh tasrîh ve kâh tâyin ve kâh telmîh ile nasihat edip istihkakından ziyâde iştigale mütasaddi ve râgıb olmaktan men' eyleye yâni, öğrencinin kötü alışkanlıklardan çekinmesine sebep olabilecek nasihat ve öğütlerde devamlı ve ısrarlı hareket etmesi gerekir. Bunu yaparken bâzan târiz, bâzan da tasrîh, telmih şekillerine başvurmalıdır.

Öğretmenin beşinci vazifesi, öğrenciye, menetmesi gerekli her hususta uyarması ve onun o yasak şeyi yapmasını engellemesidir. Fakat bunu yaparken târif ile yetinmesi, yâni genel olarak, imâ yolu ile anlatması ve tasrih cihetine gitmemesi uygundur. Zira, târizin, engellemekte etkisi daha çoktur. Bâzan tasrîh, yâni, yapılmaması gerekli işi açıkça belirterek yasaklama cihetine gitmek, o kötü işi yapmak hususunda bir inad uyanmasına sebep olur. Bu konuda şu tanınmış söz söylenir : «الانسان حريص ما منع» yâni, insan, yasaklanan bir şeyi yapmaya hırs besler, Müellif, merhum babasının kendisini daima târiz yolu ile uyardığını ve bunun da çok etkili olduğunu bir misâl olarak belirtmektedir.

Öğretmenin altıncı vazifesi, tedris konusunda öğrenciye en mühim olan ilim ile başlamak olmalıdır. Onun yaradılışına ve anlayışına uygun olan bilgileri seçmek, bunların yararlarını, faydalarını beyan eylemek gerekir. Öğrencinin istidadı ölçüsünde tedricen öğretmelidir. Hazret-i Peygamberin bir hadisini bu konuda bir delil olarak göstermektedir. « كلم الناس على قدر عقولهم » Herkese ilmi kadar söylemek ve anlatmak gereklidir. Yine diğer bir hadis « كلموا الناس بما يعرفون و دعوا ما ينكرون . أتريدون أن يكذب الله و رسوله »

bu konuyu daha fazla açıklığa kavuşturmaktadır. Yâni, Peygamber demek istemektedir ki, «halka fehm ve iz'anları ölçüsünde söyleyin ve inkâr ettikleri kelâmi terkedip onlara ilka eylemeyin, ister misiniz ki Allahutaalâ ve Resûl-i hudâ tekzîp oluna».

Müellif, daha sonra, şöyle demektedir, «...maarifi nâ-ehle sarf cemî ilimde gayr-i müstahsen ve mezmûmdur» ve « لا تطرحوا الدرار في افواه الكلاب » hadisini de buna kanıt göstermektedir. Bâzı muhakkikler ise demiştir ki, «ilmi nâ-ehle vaz' ve tâlim izâa ve itlâk ve ehlinden men' zulüm ve cevr-i itisaftır ikisi dahi âlimlere haramdır».

Öğretmenin yedinci vazifesi, küçük çocukları ilim tahsiline ve özellikle, hıfza teşvik ve tahrik eylemektir. Çünkü hıfz «mânend-i nakş-ı ahcâr»dır. Fakat gençlik geçtikten sonra buna çalışmak «mânend-i nakş-ı âb» dır, yâni suya resim yapmak gibidir. Öğretmene gerekli olan şey, Çocuklara anlayabildikleri ölçüde öğretmektir. Bunun ötesinde mevcut bir çok değerli gerçekleri, zamanı gelmeden söylememelidir. Zirâ, onlara usanç ve öğretilmek istenen şeyleri anlayabilmekte noksanlık getirir. Ancak, öğrendiklerinin ötesinde ve üstünde de bir çok ilimler olduğu, onları öğrenmek için de şevk ve gayret göstermek gerektiği zihinlerine sokulmalıdır. Bu gerçekler muvacehesinde denilmiştir ki, «Zümre-i avâm-ı müteşerriînden kelimât-ı dakika-i sûfiyeyi men' eylemek» faydalıdır. Yâni, şeriati tatbik eden basit halk tabakası için sûfiliğin ince kelimelerini anlamak güçtür, bu yüzden onlara söylememelidir. Bu konuda bir misâl olarak, Fusûs al-Hikem adlı eserin, bâzı avâm halk tarafından, gerçek anlamları anlaşılmıyarak, meşâyih-i kibâr zevklerinden bahseder olmayı istedikleri halbuki giderek dalâlet vâdisine düştükleri, zikredilmektedir. Bununla beraber, müellifin babasının vasiyyeti şöyle idi : «evliyâullah-ı kibârı inkâr etmeyesin, zira onlar seninle cenâb-ı Bâri ortasında vesile ve Hazret-i Resûl-i Hudâdadan halifedirler. Şunuda unutmamak gerekir :

Maarifle olup dünyada mağrûr
Sakın merdân-ı hakkı etme inkâr
Ki vardır nice mahfî zevk ve hâlet
Anı bilmez meğer ashâb-ı esrâr
Hilâli görmez isen eyle tasdik
Haber verdikte sana ehl-i ahsâr

Müellifimiz bu konuda, şu görüşe de yer vermekte ve bâzı «Kâmilîn»in zikrini nakletmektedir : «Maarif-i ilâhiyenin edâsında elfâz vaz' olunmamıştır, belki vaz-ı elfâz ve ibârât ancak mukabele-i mümkünattadır ve dahi maarif-i ilâhiye bi-tarik-il-kinâye v'l-istiâre mümkünil-işâre değildir. Zira Haktaâlâya mumâsil bir şey yoktur... pes esrâr-ı ilâhiyeden tâbir eğerçi bir cihetten ezhâna takrîbdir, lâkin nice vechile ezhândan teb'idi mutazammındır. Ol ilimde kitaplar tasnif eylemekten garaz hemen ancak ol esrâr vakıf olanlara tezkirdir, hakikatte tâbir değildir. Zira onlar ol elfâzı itlak etmekte ola alâkayı evvelden bilirler».

Müellif sekizinci vazifeyi, öğretmenin kavlinin fiiline uyması ve öğrenciye emrettiği şeyleri evvelâ kendisinin âmil olması gerektiği ve böylece umulan tesirin hâsıl olabileceği şeklinde kaydetmektedir. Eğer, öğretmen, söylediklerini yaptıkları ile tekzip ederse, kimse ona rağbet et-

mez ve halk onun sözlerine de ehemmiyet vermiyerek kendisinden nefret eder ve görüşmekten kaçar demektedir. Müellife göre, muallim, ilmi neşretmek daha çok kendi hareketlerini düzeltmeye ve temiz göstermeye dikkat ve itina göstermelidir. Meselâ bir tabib, kendi yediği bir şeyi hastaya yasaklasa kendisine de hastaya da bir menfaat olmaz, çünkü, sözleri ya bir istihzâya konu olur, yahut bilgili ve doğru olmamakla suçlanır, yahut ta hastanın ölümüne kâsdettiği sanılır. Aynı şekilde halk da bir âlim-i gayri âmili» görse onun sözlerini ya yalan olarak vasıflar yahut hareketlerinde hiyle ve riyâya saptığına inanır. Bu konuda Şeyh Ebu İshak Şirâzî'den naklen şu beyti tercüme etmiştir :

«Çün helâl ile harami sana bildirdi Hudâ
Pes murad-ı hak ameldir olma andan sen cudâ»

Kezâ şu tercümeyi de eklemiştir :

«Ey muallim çün merâmın âhara tâlimdir
Nefsini tâlime niçin eylemezsin ihtimâm
Vasf idersin hastaya durmaz devây-ı nâfii
Anı bilmezsin ki sende dahi muhkemdir sikam
Sa'y edersin kılmağa ıslah ve irşâda bizi
Kendi hâlinde velî yoktur sedat ve intizâm
Evvelâ gayy ve şikadan nefsini nehy eyle sen
Sende eylerse eser tesir eder gayre kelâm
Ol zamanda vaaz ve talimât olur makbul-i halk
Âlem içinde olursun muktedây-ı hâs ve âm»

Yine bu konuda müellife göre, âlime gerekli olanların başında verâ' yâni, Allah korkusu ile kötülüklerden sakınmak ve takvâ gelmektedir. Bu suretle, ilmi en yararlı ve faydaları pek çok olur. Çok yemek yemekten, çok uykudan ve boş, anlamsız olarak fazla konuşmaktan kaçınmak da verâ' cümlesindendir. Öte yandan, «mezemmet ve gıybet ve kesîrülkelâm olanlarla ihtilât ve ülfetten ihtirâz» eylemeninde öğretmen için gerekli olduğu belirtilmektedir. Çünkü çok konuşan bir kimsenin ömrü çalınmış ve vakti zâyi olmaktadır. Buna karşılık, gerekli olan şey, «ezkiyâ ve erbâb-ı akl-ı selîm ve ashâb-ı tab'ı müstakim ile ihtilât eyleyip müfsit ve fettân olanlardan grîzân» olmaktadır :

«Hemnişînin sor kişinin etme kendinden suâl
Her kişi dâim karîninden eder kesb-i hisâl»

Taşköprü-zâde'ye göre, âlimlerden bir zümre vardır ki, gıybeti ve diğer küçük kabahatleri hafife alırlar ve diğer yaratıkları istihzâ eder ve türlü kötülükler yaparlar, yahut da, Cenabıhak onu bir günaha mübtelâ eder, fakat kendisi bunu gizlemez, açığa vurur ve mazeret olarak da «ilmimiz bizim mâsiyetimizi setr eder» diye yakışıksız söz söyler. İşte bu hâl sâdece cehilden ileri gelmektedir, ilim değildir. Günah ve ayıpların mutlaka gizlenmesi gereklidir. Özellikle, âlimler için daha fazla geçerlidir, çünkü halk onları taklid eder.. Bu sebeple, bâzı ârif, anlayışlı âlimler, öğrencilerini, kendilerinin iyi hareketlerinden başka hiç bir hâllerine muttali etmemektedirler; aksi takdirde örnek alınmalarına engel olurdu.

Dokuzuncu vazife, ders, fetvâ, kazâ ve tezkîr âdâbı konusundadır. Ders-âdâbı, öğretmen için, ders verdiği sırada hiddetini yenerek öğrenciye kızmamaktır. Dersini şaka ile karıştırmamalı, yoksa kalbi katı ve Tanrıyı unutucu olur; oyun ve alay ile ders vermek ise kalbin ölümü belâsını celbeder. Öğretmen her zaman hilim, vakar, sabır ve rıfkı kendisine şiâr etmelidir. Öğrencinin fehmini imtihan ve ilme hırsını ne derece olduğunu anlamakta fayda vardır. Öte yandan, öğretmen, dersten önce, bilgilerini kendi kendine yoklamalı, düşünmeli ve hatırlamalıdır. Eğer öğrenciler, mübtediler ise, onlarla mübahaseleri çoğaltıp, güçlükler yaratmamalıdır. Tedric ile, basitten mürekkebe doğru ilerlemelidir. Eğer, öğrenciler ileri bir derece ve seviyede iseler onlara «ilkaa-i vâzıhât» eylememelidir. En yanlış hareket, müderrisin her sabah dersten bir kaç satıra göz gezdirip, onu anlaması fakat diğer kısımlardan habersiz bulunarak derse girmesi ve sadece bildiği kısmı öğretmeye kalkmasıdır. Başka bir ders âdâbı da ders verirken ibâdullahı hakka irşâd ve hidayet ve herbirine yararlı olana delâlet etmeye niyyet eylemektir. Öğretmene lâyık olan başka bir davranışda, fakir ve garip olanları kendine yaklaştırarak tevâzû göstermesi ve alâka ve muzaharetini esirgememesidir, öğrencilerinin muhtaç oldukları işlerinde, yaşayışlarında yeteri derecede mühim olan ile meşgul olmalıdır.

Fetvâ âdâbı konusunda, müellifimiz, Hazreti Peygamberin bir hadisini zikrederek, «sizin dühûl-i nâra gayet cür'et ve ikdam edenleriniz fetvâya gayet ile cür'et eyleyendir». düşüncesini esas almıştır. Yâni, herbirinin nîcesine helâl iken haramdır diye veyâ tersine fetvâ verip, fetvâ isteyen câhil de hakikat halde gafil olduğu cihetle, onun fetvasına itimat eder.. «Sultan-ı zamân dahi fetvâya talip olanı istimâle ragıp olmaya». Hazreti Ömer, çoğu zaman ve mühim zamanlarda ehl-i Bedir olan itibarlı sahâbeyi toplayıp fetvâ verirken sâdece kendi reyi ile hareket etmezdi. Bu misâl, fetvâyı kabul etmenin ne derece nâzik bir iş ve gailesinin çok

olduğunu anlatmaya yeter. Ancak kendisinden daha fâzıl ve kemâlli kimse bulunmazsa veyâ mecburiyet hâsıl olursa bu takdirde kabulü farz olur. Eğer iyice vakıf olmadığı ve tereddüt ettiği bir mesele hakkında fetvâ istense لا أدرى (bilmiyorum) denilmelidir, yâni bilmem demekten utanmamalıdır. Zira «Lâ-edrî nısf-ı ilimdir» İmam Malik'den 40 mesele hakkında fetvâ istenmişti, fakat o 36 meselede bilmiyorum cevabını verdi, halbuki kendisi «eimme-i mectehidin ve nâzımân-ı Umur-ı dîn» den idi.

Fetvâ şartlarını, müellif, İmâm Muhammed'e atfen, «müftinin savâbı hatasından daha çok olsa fetvâ vermek helâldir» şeklinde belirtmektedir. Bu konuda İmâm Ebu Bekir de şöyle demiştir : «eğer ashabımızın bütün kitaplarını hıfzetse yine de fetvâ için telemmüz eylemek gerektir» «ve dahi demişlerdir ki her müftüye lâyıktır ki ehl-i beldesinin âdetine dahi nâzır olup şeriate aykırı olmıyan hususlarda ona da itibâr eyleye».

Fetvâ adabından biri de müftinin kapılarının açık ve bütün levâzımı hazır olması, müstefti olanlar, yâni, fetvâ istemeye gelenlerin red ve tard edilmemeleridir. Fukâhadan biri, müftî olan ulemâdan on şeyin talep edildiğini bildirmektedir : «Haşyet, nasihat, şefkat, ihtimal, sabır, hilm, tevâzû, emvâl-i nâsdan iffet, mutalâa-i kütübe müdavemet, killet-i hicâp ki kapısı vazî' (âdî) ve şerif (şerefli) ve kavî ve zaîfe meftuh ola» Müftî'ye vâcıp olan umûrdan biri de «erbâb-ı zulme umûr-ı şer'iyede ruhsat vermediği gibi tağlîzi (kaba söylemek) dahi ol mertebe etmemek gerektir» Kazâ âdâbına gelince, tıpkı fetvâ için olduğu gibi, bunun kabulününde bir cür'et olduğu, eski âlimlerin halefleri», takallüd-i kazâ kabulüne ictirâ etmekten tahzîr» eyledikleri belirtilmektedir. Yâni, bir kimse kadı kılınıp o da râzı olsa nefsini fedâ etmiş sayılmıştır. İmâm-ı Âzam'ın «habs ve darbı ihtiyâr ve kabul-ı kazâdan firâr» eylediği meşhurdur. Bununla beraber, fukahâ demişlerdir ki, «Sultanın ve yahut kadının kâza câiz olacak mertebe ilmi olsa ona kazâdan imtinâ eylemek olmaz». Şu halde, kazâya ehil bir kimse bulunsa ve başka birisi de olmasa, bu takdirde kazânın kabulü farz olur; zirâ «hukuk-ı ibâdı siyânet ve âlemi fesattan tahliye ve himâyet» gereklidir. Kadının, halk arasında hak ve insâf ile kazâ ve hükümet vazifesi yapması, mazlûmu kurtarmaya sa'y ve muâvenet eylemeli, kendisi ve yardımcıları hediye ve rüşvet kabul etmemelidir. Ve dahi gerektir ki, sultandan korkmayıp huzurunda hakkı acı da olsa söyleye. Padişah ve reâyâ ve ağniyâ ve fukarânın cümlesi, onun indinde aynı seviyede olup taraflardan birine meyl eylemeye; ve nâiblerini, yardımcılarını ve adamlarını daima kontrol eyleye ki kimseye zulm etmeyeler. Küçük, büyük, âciz, garip, fakir teklifsizce ve zahmetsizce meclisine girmeye muktedir ola; Kezâ, vazî', şerif, kavî ve zaifin sözlerini dinleyip, her-

birine cevabını mülâyemet ve insâf ile duyurarak, hükümde bir sınıfa meyledip ve diğer sınıftan yüz çevirmeye. Zengine zenginliği, mevki sahibine mevkii için tevâzu göstermemelidir.

Kadı, hayır sahiplerine dost ve onları hayrâta teşvik ve rağbet ettirerek, şer erbabına ise buğz ve adâvet duyan, bu gibileri de kötü fiillerinden vazgeçirerek doğru yola sevkedici olmalı; bunlardan her biri ile konuşurken ve muamelerinde doğruluk ve hakka uygun bir şekilde âdil, nâsih ve müşfik görünmelidir. Hepsini «امر بالمعروف نهی عن المنکر» e sevketmeye gayret etmelidir. Kadî ve emîr olanların re'yleri muhkem ve azimleri sahih olmalıdır. Lâyık olan odur ki, kadı, vilâyete ilm ile siyanet ve hilm ile teyîd ve takviyet ve takva ile ziynet eyleye» «halka dest-i mârûf ve ihsânı küşâde ve emvâl-i müslimini kaybolduklarında hifz ve iddihâr edip ashabı için âmâde eyleye». Zaif ve güçlü arasında adalet ve insaf gösterip eziyet ve zulümden çekinmelidir. «reâyâya nâsıh, rahîm, müşfik ve kerîm olup gece ve gündüz fukarâ ve hâcet erbâbından ihticâb ve muracaat edenlere sedd-i bâb eylemeye». «Umur-ı cumhur-ı enâmda dâimül ihtimam olup gerek zaman-ı bîdârî ve hâb gerek sefer ve hazar cümle yanında beraber ola».

Kadı için, müslümanların işleri ile meşgul olduğu sebepten rızkının beytülmâlden (devlet hazinesinden) tâyin olunması icabeder. Bâzı müctehidler bu konuda demişlerdir ki, «beytülmâlden dahi nikâhla bir zen ve bir hâdim ve dâbbe ve mesken alacak mikdar mal almak câizdir, andan ziyade ahz ederse hâin ve şârik olur».

Bâzı ulemâ, kadı'nın «kitâbet-i sicillât» için ücret almasını câiz görmüşlerdir. Bu mikdar, diğer kimselerin kitabet için aldıkları kadar olmalıdır. Çünkü Kadı'nın esas vazifesi ve zimmeti hükm eylemektir. Kitabet üzerine vâcib değildir.

Müellif, âdâb-ı Tezkîr konusuna, ulemây-ı selefin vaaz işine kalkışmadıklarını söylemekle girmekte, onların sükûtu ve dinlemeyi konuşmaktan afdal gördüklerini ilâve etmektedir. Daha sonra şöyle demektedir : «eğer bir mekânda ki hiç sükûta imkân olmaya gerektir ki nâsı beş emirden beş emre dâvet eyleye. Şekk'den yakîn'e, riyâ'dan ihlâs'a, rağbet'den zühd'e, kibir'den tevâzu'a ve adâvet'den nasihat'e ve dahi gerektir ki kavli fiilini muhalif olmayıp belki emrettiği â'mâl ve evsâf ile evvelâ kendisi âmil ve muttasif ola» Vâiz'a gerekli olan Hazreti Peygamberin hadisini en güzel şekilde süslemek ve şahâdeti makbul olmıyan kimseden hadis rivâyet etmemektedir. «sıhhat-i hadîsin bir miyârı dahi oldur ki kulûb-i erbâb-ı hasâire mülâyim ve mutabık ve anların ezvâkına muvafık ola».

Vâiz olanlara gerekli olan şey, doğruluğuna güvenmedikçe eski kavimlerin kıssa ve hikâyelerini anlatmaktan içtinap eylemektir. Nağmeli ses, yanlış söz, kelimeleri bozmak gibi hatalar yapmamak ve lugatlerin afdalini seçmek lâzımdır. Yüksek sesle veya ağzını doldurarak, yazarak söylemekten çekinmelidir. Herkes söylediklerini kolaylıkla anlayabilmelidir.

Vâiz nakledeceği hadisi tefekkürden sonra zikretmelidir. Güvenilir kitaplardan nakledilmelidir. Meselâ İmam Gazali'nin İhya al-Ulûm'u, İmâm Nevevî'nin Riyâz al-sâlihîn ve Ezkâr adlı kitapları İbn al-Hümâm'ın Silâh al-Mü'min ve İmâm Subki'nin شفاء الاسقام فى زيارة الانام kitabı gibi..

Taşköprü-zâde, onuncu vazife olarak, ulemânın taâm ve libas âdâbından bahsetmektedir. Bunun başlıca şartı yemek ve giymek konularında refahlı bir şekli, evinin düzgün ve temiz bir halde tutulmasını sağlamak olmalıdır. Hepsinde de mutedil, muktesit, sâlih olan selefe benzemek ile iftihar etmelidir. Her ne kadar az ile kanaat ederse Tanrı'ya yakınlığı o kadar çok olacaktır. Mubah olan şey ile donanmak, süslenmek haram değildir. Ancak, bâzan ziynetin devamı, gayri meşrû işlere sebep olur; asıl bu gibi hâllerden sakınmaya azmetmek önemlidir. «nice gani said vardır ki gani iken dünyaya muhabbet etmeyip müstağni olur» dedikten sonra şu sonuca varmaktadır : «dünyada hem gayr-ı nâfi' ve hem semm-i nâki' vardır» yâni, dünyada yararlı hayırlar ve zehir usâresi bir aradadır, faydalısını zararlıdan ayırmak için beş hâl vardır :

Birinci hâl : «rütbe-i mâlî mârifettir». yâni malın, servetin rütbe ve derecesi, mârifet niteliğindedir. Elde edilmeye ve biriktirilmeye rağbet olunan şeyler ya alelıtlak mahdûmdur, yâni, kendisine hizmet olunan şeydir ki, buna misâl ilimdir, nefsin olgunluğu bununladır; yahut bir taraftan mahdûm, bir taraftan hâdimdir. Bedenin hâli gibi ki, yemek ve giymek ister bu suretle kendisine hizmet olunur; mal ise ona hâdimdir, ıslâh-ı beden için gereklidir. Yahut da alelıtlak hâdimdir : «derahim ve denânir» gibi yâni para. O halde herkes bunlardan herbirini kendine uygun bir dereceye getirmek, salâh derecesini tekmil edip, Hazret-i Peygamberin نعم المال الصالح للرجل الصالح sözüne mazhariyet saadedine nâil olmalıdır. Yâni malın hayırlısı sâlih insanlar içindir. Eğer bir kimse bu işi tersine tutarsa, yâni, parayı ve altını, kendine hizmet edilecek nesne (mahdum) sayarak ve hâkim olanı mahkum ederek bütün gayretini onu elde etmeye sarfederse, Tanrı'nın « انما اموالكم و اولادكم عدو لكم » âyetine hedef olmuş olurlar. Bâzı tefsirciler, puttan (asnam) maksat bu iki taştır ki, bunlar da, altın ve gümüştür demişlerdir. Bâzı insanlar al-

tın ve gümüştür demişlerdir. Bâzı insanlar altın ve gümüşe fazlaca düşkün olduklarından, âdeta onlara Tanrı gibi taparlar. Müellif, bu konuda şu sonuca varmaktadır : sana lâzım olan parayı, vücuda kuvvet verecek olan yemek ve giyecek için, neslin bekasını sağlayacak evlenmek için fizikî ve fikrî kuvveti de asıl amaç ve «matlab-ı âlâ» olan ilim ve maarif elde etmek için istemelisin.

İkinci hâl : «mürâât-ı cihet-i duhâl-i mâldir» yâni malın elde edilmesinin şeklinin dikkate alınmasıdır. Malın, servetin elde edilmesi iki türlüdür : ya iktisâp suretiyle, ya da baht ve tâli' yoluyladır. Bu ikinciye örnek, irsen, verâset suretiyle, ya da bir defîneye, umulmadık bir hediye, hibe gibi şeyle nâil olmakladır. Ancak, iktisap ile elde edilen malda aranılacak şey, bunun meşru yoldan elde edilmesine çalışılmasıdır. Eğer helâl, güzel ve doğrulukla elde edilmiş mal ve nimet ise ne âlâ.. eğer sırf haram ise ondan sakınmak farzdır. Kezâ, harâm fazla ise elde etmeye talip olmamak gerektir. Eğer helâl tahsiline muktedir olur, fakat, yorgunluğu ve vakti gerektiriyorsa taabi, yorgunluğu ihtiyar etmek lâzımdır. Zira, helâl talebinde yorgunluk ibadet sayılır. İnsanın en güzel yiyeceği kisb ile olandır. İtimat ve tevekkül Tanrı'ya olup rızıkta genişlik yine Cenabı-haktan talep ve niyaz olunmalıdır. Bir ticaretten rızka vasıl olunursa ona devam edip başka bir yola gidilmemelidir. Eğer bir şeyde üç defa ticaret edilir fakat kazanç olmazsa onu terkeylemelidir.

Üçüncü hâl : «mâldan ahzolunan mikdarı ve kadri hâcet» konusundadır. Yâni ne kadar mala, para ve servete ihtiyaç olduğunu açıklamaktadır. Malın da dört nev'i olduğu, bunların mesken, yiyecek, giyecek ve nikâhlanma işlerine yarayacak türlerde bulunduğu, her birininde aşağı (ednâ), orta (evsat), iyi (âlâ) dereceleri mevcut olduğu belirtilmektedir. Meskenin en basiti topraktan yüksekte, yırtıcı hayvanlarla, yılan, akrep gibi haşeratın girmesine mâni, üzeri kapalı, sıcak, soğuk ve yağmurdan koruyacak şekilde olmalıdır. Bu ister han ister mescit olabilir. Orta halli mesken, kemiyet ve keyfiyet bakımından yeter derecede olup ömrünün sonuna kadar muhafaza edecek bir mülk niteliğindedir. Âlâ mesken ise, ferah, süslü, belirgin ve seçkin olandır ki, dünyada sefa ve refah içinde yaşayanlara mahsustur. Birincisi mütevekkiller, kanaat ehilleri ve âhiret yolunu tutanlar içindir. Orta derecedekiler hadd-i kifâyededirler, tevekküle aykırıdır, fakat şeriati ihlâl eylemez, âlâsı, takvâya aykırıdır, fakat şer'an mubahtır eğer dünyâya ve âlâyişe itibar ve ikbal gösteriliyorsa... sadece ehl-i takvâ indinde haram sayılır.

Taam, yiyecek ahvali önemli bir husustur ve bunun bozulması vahim sonuçlar doğurur. Zira «mide miftah-ı hayrât ve nûr ve mazhar-ı

seyyiât ve şururdur» Taamın dahi üç derecesi vardır : ednâsı «kût» yâni gıdadır ki, bununla ancak «sedd-i ramak» edecek, yâni; ölmeyecek kadar yemektir, bununla bedenin hayatiyeti baki kalır ve ibâdete muktedir olur. Bu gıdanın miktarı ise sâlikinin riyâzetleri derecesine göredir; bir çokları on günde bir yemek yemiş.. Orta derecesi «sülüs-i batın miktarı» yâni karnın üçte birini yiyeceğe, üçte birini içeceğe ayıracak derecede olmalıdır ki, bu yolda bir de hadîs vardır. Taamın miktarında ve nev'inde de itidalı ihtiyar etmek gereklidir. Taamın âlâsı ise gerek miktar gerek keyfiyet bakımından iştiha açıcı ve lezzetli yemeklerdir. İddiharı, gıda stoku yapılmasını tamamen «mezmûm ve bî-itibar» sayan müellif bunun ednâsının yarın (ferdâ) için, evsatının da bir yıllık biriktirme olduğunu, eğer buna mecburiyet varda, ancak bir gün ve bir saat için yapmak gerektiğini belirtmektedir. Bir sene için iddihar şeriat bakımından tecviz olmuşsa da mütevekkili için tevekküllerini ihlâl eden bir husustur.

Giyeceğin ednâsı keyfiyet bakımından setr-i avret edecek derecede olmalıdır ki, ibadet yapmasına imkân olsun.. evsatı hâline lâyık olan miktardır ve ziynet murad edilmezse haram değildir. Âlâsı ise, kemiyet itibari ile şöhretli esvapları toplamak, keyfiyet itibariyle de en süslü olanı tercih etmektir.

Evlenme meselesinde, müellif, İmam Azamın Ebu Yusuf'a şu tavsiyesini kaydetmektedir : «evvelâ taleb-i ilme iştigal bâdehû tarîk-i helâlden mâl cem eyle, sonra tezevvüc eyle, zirâ çoğu zaman, öğrenim sırasında mâl talep edersen ilim tahsilinde ihmâl edersin» «Avâm-ı nâsa ve erbâb-ı irfandan kâmiline lâyık olan teehhül eylemektir... teksîr-i sevâd-ı İslâm ve ibkâ-i nesl-i enâm içindir».

Dördüncü hâl «harc ve infaktır» yâni, farz olan sadaka ile kendi âilesini beslemektir. On iki şey ile adâlet hâsıl olur diyen müellif, bâzan da bununla hürriyet ve fazilet elde edileceğini belirtir. Daha sonra halkın dünya işinde mertebeleri olduğunu, ya himmeti zaif (zaîfülhimme) kimse vasfında dünyanın âlâyişine aldanmış ve kötülükleri ile şaşkın bulunduğunu, yahut da himmeti kavî (kaviyülhimme) ve cesur olup körnefsi ve şeytan tarafından hiyleye gelmiyeceğini, himmeti ile yüksek işlerin takipçisi olacağını anlatmaktadır.

Beşinci hâl «ahz ve infakda» almada ve vermede, niyeti sâlih ve hareketi hâlis olmaktır. Bu konuda Peygamberin «bir kimse rızkını âdet veçhile talep eylese o cihaddır» sözünü de naklettikten sonra şu görüş ile bu bahsi sonuçlandırmaktadır. «İmdi malûm ola ki, insan misafir ve onun için üç menzil hazırdır : biri batn-ı ümmî, biri fezây-ı âlem ve biri

berzahdır. dünya ise bir ribât-ı bî-hâsıldır ki insan menzil-i evsatta ana dâhil olur ve anda olan mâl ve lezzât avâni ve akvattır ki anı insan şükr ile ahzeder ve sefâ ve inşirâh ile terkedip gider şol kimse o mâl kendisine temlîk olunmuştur deyû zan eyleyip müfarakat ettiği zamanda tefeccû' ve zûcret eyleye ol zümre-i ahmakane mülhaktır».